

20050607

2. Vooroorlogse Abwehr III-activiteiten in Nederland

Contraspionage

Het aantreden van Kapitän Wilhelm Canaris in 1935 markeerde het begin van een aantal ingrijpende wijzigingen in de organisatie en werkwijze van een veiligheidsdienst die Abwehr werd genoemd, toen nog te vertalen als 'Afweer' oftewel defensieve contraspionage.¹ Dit begrip betekende het streven naar het onmogelijk maken van voor buitenlandse, dus vijandelijke inlichtingendiensten werkende agenten om gegevens over Duitsland te vergaren die andere mogelijkheden konden gebruiken voor het inschatten en doorgronden van de ware intenties en mogelijkheden van dit land dat agressieve tendensen vertoonde. Dit kon bijvoorbeeld door industrie en scheepsbouw adviezen te geven op het gebied van fysieke beveiliging en het beperken van kennisname van geheime informatie tot een zo klein mogelijke groep personen. Op het gevaar af in herhaling te vallen wordt hier gewezen op het verschil tussen spionage en contraspionage. Spionage richt zich op het ontdekken van geheime informatie over de tegenstander. Contraspionage houdt zich daarentegen bezig met het ontdekken van de middelen die de tegenstander aanwendt voor het vergaren van die geheime informatie en probeert het vergaren van die gegevens te verhinderen, te hinderen of te manipuleren door de gegevensvergaring te sturen door actieve of passieve maatregelen en daarmee de tegenstander een onjuist beeld te laten vormen van de werkelijke toestand.

Canaris introduceerde in 1935 een nieuwe methode, die van offensieve contraspionage oftewel een actieve bestrijding van de werkzaamheden van inlichtingendiensten door deze te penetreren en hun activiteiten hondertachtig graden in het voordeel van Duitsland te draaien. Hierbij werd gebruik gemaakt van GV-Leute, gegnerische Vertrauensmänner die ook kunnen worden aangeduid als dubbelagenten. Dit waren Abwehr-agenten die, in opdracht van de Abwehr, toenadering zochten tot vijandelijke inlichtingendiensten met het doel om door die diensten als agent te worden gerekruteerd voor tegen Duitsland gerichte spionage. Indien dat lukte, kon kennis worden opgedaan over de aard en omvang van de activiteiten van die diensten, hun doelen en over die diensten zelf. Die kennis kon vervolgens worden aangewend voor manipulatie doeleinden zoals bijvoorbeeld een aanmoediging van de rekrutering van nog meer dubbelagenten en het ontdekken van voor die diensten in Duitsland werkende agenten, normale agenten dus. Hun activiteiten konden dan worden geneutraliseerd door arrestatie of door hun spionagepogingen te dwarsbomen. Zelfs kon worden geprobeerd hen te draaien, er dubbelagenten van te maken. Verder kon aan die diensten misleidende informatie worden toegespeeld, waardoor de ware intenties en mogelijkheden van Duitsland werden versluierd. Dit soort informatie werd Irreführungsmaterial genoemd, chicken feed oftewel kippenvoer, en moest een uitgekiend mengsel van feit en fictie zijn, omdat aantoonbare onjuistheden in de berichten de geloofwaardigheid van de dubbelagent aantastten. Een verlaagde betrouwbaarheid van die berichtgeving deed de waarde van zo'n agent dalen en kon er zelfs toe leiden dat zijn berichten voor vijandelijke diensten een indicatie gingen vormen voor wat Duitsland waard achtte te verhullen. Dit materiaal moest worden aangevraagd bij een centraal punt in Berlijn: III h onder leiding van Oberstleutnant Doktor Schäfer.² Deze sectie moest voor vrij te geven materiaal toestemming vragen aan het betrokken ministerie of krijgsmachtdeel; indien die toestemming werd geweigerd had de Abwehr geen middelen om die toch af te dwingen.

Adolf von Feldmann

Oberleutnant Von Feldmann, een neef van Canaris, kwam na Regierungsbaurat en architect te zijn geweest, op 1 juli 1935 in dienst bij de Abwehr en werd toen voor zijn opleiding gedetacheerd bij Leiter III, Oberstleutnant Jakobson, van Ast Stettin.³ Hij bestudeerde er de methodes van III, waarbij hij zich toelegde op een studie van de III f sectie. In september 1935 werd hij overgeplaatst naar Berlijn, naar Amt Ausland/Abwehr III f onder leiding van Kapitän Richard Protze en Major Joachim Rohleder.⁴ Daarvandaan werd hij op 1 oktober 1935 als Leiter III f bij Ast Hamburg benoemd. Het was een bescheiden sectie, Von Feldmann met een secretaresse, maar die wel een van de Stelle losstaand onderkomen kreeg: Rothenbaumchaussee nummer 1.⁵

Hij ontving zijn orders rechtstreeks uit Berlijn van Leiter III Oberstleutnant iG Rudolf Bamler. Zijn hoofdopdracht was alles te achterhalen omtrent het in Nederland gevestigde Britse Passport Control Office (PCO), de vertegenwoordiging van MI6 te 's-Gravenhage die in noordwest-Duitsland actief was. Er is jarenlang

¹ Brammer, *Spionageabwehr und "Geheimer Meldedienst"*, p. 68, 149.

² De aanduiding III h werd in juli 1938 veranderd in III D.

³ Brammer, *Spionageabwehr und "Geheimer Meldedienst"*, p. 37. \ NARA RG226 E119A B11 F344. CSDIC-PIR inzake A. von Feldmann dd 7-9-1945. \ NA BNV, 2689. Ondervragingsrapport no 346/1 inzake H.J. Giskes dd 27-11-1946.

⁴ Tot medio 1938 werd III f met een kleine f geschreven, pas daarna met een hoofdletter. NARA RG226 E119A B85 F2003. War Room report inzake Duitse misleiding dd 24-7-1945. Dit rapport was gebaseerd op Duitse dossiers. De gegevens over Von Feldmanns activiteiten zijn, tenzij anders vermeld, ontleend aan dit rapport en eerdere meld ondervervragingsrapport inzake Von Feldmann.

⁵ Brammer, *Spionageabwehr und "Geheimer Meldedienst"*, p. 68.

naarstig gespeurd naar informatie over zijn activiteiten in dit verband, maar wat daarover in Nederlandse archieven is terug te vinden stelt teleur. Pas op basis van een in Washington DC gevonden ondervragingsrapport inzake Von Feldmann kan een en ander redelijk worden gereconstrueerd. Berlijn wist Von Feldmann in 1935 alleen te vertellen dat ene meneer Dalton het hoofd van het PCO zou zijn en dat hij mogelijk een leerling van ene Thinslay was geweest, voorheen verbonden aan MI6.⁶ Na zekere verkenningen wist Von Feldmann twee agenten, Erkunder, te rekruteren. Deze agenten rekruteerden op hun beurt een aantal subagenten, Unter V-Leute. Volgens Von Feldmann kende hij alleen de namen van de twee Erkunder: Gordon Perry en Hans Possel. Perry werd door Von Feldmann omschreven als een te 's-Gravenhage wonende Brit van Ierse afkomst en werkzaam voor de Bataafsche Aardolie Maatschappij; hij zou te enigertijd, tot zijn ontslag, voor het PCO hebben gewerkt. Possel was een Duitse Unteroffizier die uit de Wehrmacht was ontslagen en beurtelings in Hamburg en Nederland verbleef. Het is onbekend waarom Von Feldmann niet de eerste, waarschijnlijk de allereerste, dubbelagent vermeldde: Friedrich Günther. Omdat hij chronologisch in elk geval aan Perry voorafgaat, moet eerst Günther worden beschreven, waarvoor gelukkig andere, ook in Washington gevonden, documenten kunnen worden gebruikt.

Günther

Zijn lage agentennummer, GV 152, duidt er waarschijnlijk op dat hij al geruime tijd voor Hamburg werkzaam was geweest.⁷ In juli 1936 wist hij contact tot stand te brengen met een medewerker van het PCO en overhandigde hij bij die gelegenheid tekeningen van een kruiser en een destroyer, afkomstig van de Hamburgse scheepswerf Blohm & Voss.⁸ De Duitsers achtten zijn verbinding met het PCO, zij noemden het Nachrichtendienststelle T, van het allergrootste belang. Het is onbekend met welke PCO-medewerker hij toen sprak en het is onwaarschijnlijk dat we daar ooit nog achterkomen. Op 4 september 1936 pleegde het hoofd van het PCO, lieutenant E.A.L. Dalton, zelfmoord en zijn baas in Londen besloot toen alle Haagse PCO-medewerkers te ontslaan.⁹ Over hun opvolgers is weinig bekend. We weten wel dat Dalton werd opgevolgd door major Monty R. Chidson. De volgende ontmoeting met Günther vond plaats op 25 oktober 1936. Hij gaf toen informatie, kippenvoer dus, over 1000 tot 4000 brutoton metende onderzeeboten, torpedo's en over de bescherming van koopvaardij schepen tegen mijnen. Hij kreeg nu van zijn opdrachtgever, waarschijnlijk Chidson zelf, een lijst met vragen om zijn spionage beter te richten op zaken die de Britten van groot belang achtten. Daarmee kreeg de Abwehr een goede indruk van hetgeen MI6 bezighield en het kennisniveau omtrent Duitsland. Günther wist nu ook het nodige over MI6 te rapporteren, zoals de aanwezigheid van dergelijke MI6-vertegenwoordigingen in Brussel, Warschau, Praag en Straatsburg. Die in Praag en Brussel werden als bijzonder belangrijk geacht. Bij PCO 's-Gravenhage aan de Scheveningse Nieuwe Parklaan kwam de post uit Londen elke donderdag aan. Er was een permanente telefonische verbinding met de overkant. Het PCO ontving heel goede informatie, en ook tekeningen, afkomstig van de Duitse marine, en bovenal van de Duitse luchtmacht. De personeelsbezetting onderging een transformatie; veel oud personeel was vervangen door nieuw. Allen waren Britten, op de 'Leutnant' na, want dat was een Nederlander. Ze gaven de indruk beginners te zijn. Op weg naar en in Duitsland gebruikten ze hun eigen naam en ze reisden altijd tweede klas; verder leken de vragenlijsten te getuigen van onervarenheid.

Op 20 december volgde een derde ontmoeting en Hamburg rapporteerde daar op 6 januari 1937 over dat die in Rotterdam had plaatsgevonden. Günther werd in het station opgewacht door de 'Leutnant' en met een auto, kenteken H 79640, naar Pension Hardeman aan de Schiekade gebracht, net als de vorige keer. Daar was alleen de Britse PCO-medewerker Hendricks¹⁰ aanwezig die uitlegde dat zijn vriend, hij bedoelde Chidson, enkele dagen met vakantie was. Günther bracht het kippenvoer toen mondeling over en kreeg weer een nieuwe vragenlijst. Hij kreeg ook te horen dat hij vanaf dan een vast salaris van 200 gulden per maand zou krijgen. De volgende Treff werd vastgesteld voor 7 februari 1937.

De Abwehr ging ervan uit dat ook deze ontmoeting in Pension Hardeman zou gaan plaatsvinden en nam de nodige maatregelen. Er werd een boot gehuurd en de ontmoeting werd door Günthers case officer, samen met

⁶ Zie voor Richard Tinsley: Frans Kluiters, *R.B. Tinsley, a biographical note*. <http://www.nisa-intelligence.nl> (februari 2004). Het feit dat Berlijn in 1935 op de hoogte was van Daltons naam weersprekt de bewering van Nater (in *Het Venlo incident*, p. 99) dat Von Feldmann in 1936 door het verhoor van de in Duitsland gearresteerde MI6-agent Richard Lange achter het bestaan van Dalton en Vrinten was gekomen.

⁷ NARA RG226 E119A B85 F2003. War Room report inzake Duitse misleiding dd 24-7-1945.

⁸ MI6 beschikte in 1945 nog steeds over die tekeningen.

⁹ Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten*, p. 295-296.

¹⁰ Hendricks is identiek aan H.A. Heyndrickx, een tot Brit genaturaliseerde Belg die omstreeks 1936 met onbekende bestemming uit België was vertrokken. Aangenomen moet worden dat hij tot de nieuwe PCO-staf ging behoren (hij was ook met een Engelse getrouwd). Een groot deel van die staf ging in september 1938 in het pension, Wagebaarweg 11 in Den Haag wonen van Emisabeth E. Bocage, zoals C.G. Rhodes, R.O. Dennys, Heyndrickx en ene Engels. Volgens Bocage vertrokken Engels en Dennys op 30-11-1939 naar Engeland; omdat zij geen moeilijkheden wilde, zegde ze Rhodes op 11-1-1940 de huur op. AMJ PolKab, A 50/46. Rapport dd 26-2-1940 van W.C.J. Wooning, no W 186 Geheim. Verhoeyen-documentatie. Steekkaart stad Brussel inzake Heyndrickx. Deze zou gedurende korte tijd Stevens vervangen als hoofd van het PCO in Den Haag; begin 1940 werd hij naar Antwerpen gezonden als 'consulair ambtenaar', ongetwijfeld nog steeds als dekmantel voor zijn spionageactiviteiten.

GVE 202, met teletenzen op film en foto vastgelegd. Het illustreert het gevaar van herhaald gebruik van een vaste ontmoetingsplaats. Op de achterkant van de foto werden de personen nader geïdentificeerd. Deze gebeurtenis lijkt sterk op het verhaal dat Giskes in zijn boek *Abwehr III F* opdiste.¹¹ Daarin is sprake van een serie films, waarop ‘alle bewoners, medewerkers en bezoekers van de engelse spionnagecentrale tegen Duitsland, die sedert 1935 haar zetel in Scheveningen had gehad, voltallig optraden. Een paar sportieve, ijskoude knapen hadden die films in alle kalmte kunnen opnemen door de patrijspoort van een jachtje, dat van tijd tot tijd enige dagen of weken onopvallend aan een kade aanlegde, op geen dertig meter afstand van de Engelsen.’ De films waren voorzien van teksten die ‘duidelijk de namen, schuilnamen, opdrachten, activiteit en connecties van alle der onvrijwillige acteurs afzonderlijk vermeldde.’ Een variatie op dit verhaal is het volgende. W.T.M. Geelen, een V-man van de Sicherheitspolizei en van de Abwehr, verklaarde dat de Abwehrgent L. Abts hem had verteld dat ‘hij weken lang had zitten visschen in den Haag aan den Nieuwen Uitleg tegenover het pand nr. 15, waar toenmaals het gebouw van den eng. Geheimen Dienst was. Hij fotografeerde alle lui, die daar in en uitgingen voor den Duitschen geheimen Dienst.’¹² Tegenover Frans Dekkers, in diens boek *Eindhoven 1933-1945*, maakte Geelen het nog mooier; *hijzelf* had daar een week lang zitten vissen.¹³ Weer een andere variant is te vinden in het boek over inlichtingenman Brijnen van Houten; daarin vertelde Brijnen: ‘Protze had destijds nog een camera met teletens in het huis aan de overkant laten installeren.’¹⁴ Giskes haalde twee locaties doorelkaar: het PCO was gevestigd aan de Nieuwe Parklaan in Scheveningen, waar water in de buurt niet te vinden was, en de MI6-dekfirmen van Payne Best zat op de Nieuwe Uitleg aan een gracht in het centrum van ’s-Gravenhage. Dit is een smalle gracht, waar een jachtje zeker zou zijn opgevalen. Er is dus alle reden te twijfelen aan Giskes’ verhaaltje en de episode inzake Günthers Treff in Rotterdam lijkt de bron voor al die verhaaltjes te zijn geweest.

Er vonden Treffs plaats in maart, april en mei 1937, waarbij Günther kippenvoer afleverde, voornamelijk van maritieme aard. Een Britse vragenlijst van 6 juni betrof vragen over Blohm & Voss, Howaldts Werft te Kiel, de ‘Admiral Hipper’, maar ook over stadsverlichting in geval van luchtaanvallen, de organisatie van het NSKK. Günther beantwoordde die op 14 juli. De eerstvolgende ontmoeting waarover Hamburg aan Berlijn rapporteerde had plaatsgevonden op 12 september 1937 te Amsterdam. De gegevens daarover kunnen worden aangevuld met informatie uit de processtukken inzake G.J.C. Majoor.¹⁵ Uit die stukken lijkt te blijken dat Vrinten – hij was een aloude agent van het PCO die onder *Een stel apart: Protze en Skrodzki* ‘Agenten van Protze’ zal worden beschreven – in 1938 bij zijn kennis mejuffrouw Majoor, een bibliothecaresse bij de nv Nederlandsche Handel Maatschappij, een kamer in haar Amsterdamse woning in de Jekerstraat huurde voor Treffs van Günther met zijn Britse opdrachtgever. Die Treffs daar blijken dus al in 1937 te zijn begonnen. Hamburg schreef dat Vrinten op 12 september Günther ’s morgens in zijn hotel opzocht en hem in zijn auto naar de Jekerstraat in Amsterdam bracht. Omstreeks half elf kwam ‘Martin’ binnen die uitlegde dat de chef, Chidson, met verlof was. Nadat Vrinten verdwenen was, rapporteerde Günther mondeling over zijn kippenvoer dat kort daarvoor door III h was vrijgegeven. Hij kreeg een nieuwe vragenlijst. Na dit gesprek kwam Vrinten weer binnen, waarna werd gesproken over de manier om origineel materiaal naar Nederland te krijgen. Günther kreeg opdracht om tekeningen en andere documenten op te sturen naar het adres: B.F. Donkers per adres Martin Kieppelsberger, Buchholzstraße 1, in Duisburg-Wannheimer. Wanneer hij dat deed, moest hij tevens, om Vrinten te waarschuwen dat er materiaal op te halen was, een onschuldige ansichtkaart naar Vrintens voormalige zakenpartner Zaal sturen, een adres dat kennelijk al eerder was gebruikt. Dan zou een koerier het bij Donkers komen ophalen. In het rapport van Hamburg werd vermeld dat Ast Münster de brief al had opgehaald. Günther kreeg naast de vragenlijst ook een in Duitsland te posten brief mee, geadresseerd aan ene Friedrich Meyendorff in Lüneburg. Uiteraard stelde III c meteen hier een onderzoek naar in.

Op 24 oktober 1937 volgde opnieuw een ontmoeting in Amsterdam en weer eentje op 15 december; ook op 20 februari 1938, waarschijnlijk eentje in maart, en op 27 mei vonden Treffs plaats. De Brit legde bij die laatste veel nadruk op het belang om meer te weten te komen over het nieuwe 35000 brutoton metende battleship. Omdat Günthers geloofwaardigheid hier op het spel stond, drong Hamburg er in Berlijn op aan dat het kippenvoer enkele juiste details zou bevatten. Verdere ontmoetingen vonden plaats op 26 juni in Amsterdam en op 28 juli. Iets eerder die maand, op 19 juli, was major Richard Stevens aangetreden als hoofd van het PCO.¹⁶ Ook op 21 augustus, op 9 september en tijdens Kerstmis 1938 waren er Treffs. Daarna verdwijnt Günther in de documenten uit beeld. Om de beschrijving van zijn werk als dubbelagent af te ronden moeten nog enkele consequenties daarvan worden beschreven.

Majoor werd opgenomen in de Sonderfahndungsliste 1939, verrassend genoeg niet voor Ast Hamburg, maar voor Ast Münster. Hierdoor is te verklaren waarom zij in de lijst stond vermeld als ‘de Majoor, Frl.’, wonende in de ‘Jackerstr. 38’, terwijl dat Jekerstraat 36 moest zijn. Dit wijst erop dat Hamburg haar rol veel minder ernstig inschatte en haar gegevens niet heeft doorgegeven voor opname in de lijst. Ondanks deze

¹¹ Giskes, *Abwehr III F*, p. 32-33.

¹² AMJ CABR, W.T.M. Geelen. Verklaring inzake Abts, ongedateerd, van Geelen.

¹³ Dekkers, *Eindhoven 1933-1945*, p. 154.

¹⁴ Brijnen van Houten; Kikkert, *Brandwacht in de coulissen*, p. 57.

¹⁵ NIOD 215, CDI, Volksgerichtshof, ds 19a, map Majoor.

¹⁶ Brown, “C”, p. 189.

onnauwkeurigheden werd ze op 18 mei 1940 gearresteerd. Tijdens de verhoren in Duitsland speelde ze het spel heel aardig, want ze gaf heel weinig zaken prijs. Dat was des te makkelijker, omdat ze kon beweren dat ze voor haar werk van huis was geweest. De Gestapo liet haar een foto zien met daarop 'Denis' en het echtpaar 'Hendriks'; ze dacht een der mannen te herkennen als de persoon die bij de besprekingen in haar woning aanwezig was geweest. Dat haar geen andere foto's werden getoond, kan worden gezien als een bevestiging van het apocriefe karakter van Giskes' verhaal over het fotograferen/filmen van PCO-medewerkers. Ze vertelde wel over ene John, een kennis van Vrinten die ze in 1933 of 1934 had leren kennen: deze zou getrouwd zijn en vader van drie kinderen. Hij zou de vertegenwoordiging hebben van machines en later bij Koolhoven hebben gewerkt. De Gestapo heeft dit volgens de beschikbare processtukken niet verbonden aan de dadelijk te beschrijven Bill Hooper. De beschuldiging van spionage viel niet hard te maken en het Oberkommando der Wehrmacht gaf op 10 juni 1941 te kennen geen waarde te hechten aan Majoor strafvervolgning. Ze werd op 3 juli 1941 vrijgelaten, maar meteen daarop in Schutzhaft geplaatst. Toch overleefde Majoor de oorlog; ze stierf in 1976.¹⁷

Een ander die de oorlog overleefde was Bernhard Donkers van het postadres voor Günther in Duisburg. Het lijkt erop dat hij op de een of andere wijze lont heeft geroken, waarschijnlijk nadat Ast Münster zo onverstandig was geweest de brief door een 'koerier' te laten ophalen. In elk geval woonde hij voor de invasie met zijn vrouw in Nijmegen. Toch lijkt hij voor minstens één alternatief postadres te hebben gezorgd, want zijn broer Hendricus haalde in 1939 een brief met tekeningen van vliegtuigonderdelen in Duitsland op.¹⁸ Hij bracht deze toen naar weer een andere broer, Wilhelm, die ook in Nijmegen woonde. Wilhelm had contact met Frans Hensen, de zwager van Vrinten, want hij reed met Hensen op de motor naar Arnhem, waar de brief in een café aan twee heren werd overhandigd. Lederkoopman Hensen was al in 1936 als rekruteur voor Vrinten werkzaam geweest.¹⁹ Weer een andere broer in Nijmegen, Frans Donkers, vertelde nog dat hun huis in 1938 voor het eerst door de Duitser Pfaffhausen werd gebruikt als tussenstop op zijn reizen van en naar Duitsland.²⁰ 'Dit heeft zoo ongeveer drie maanden geduurd, toen hij daarop, zoo heb ik gehoord, door de Duitsers werd betrapt. Op zijn vlucht werd hij aangeschoten en later zou hij zich thuis van het leven hebben beroofd.' In de Sonderfahndungsliste 1939 had Stapoleitstelle Düsseldorf vier leden van de Donkers-familie laten signaleren: Bernhard, zijn vrouw Johanna²¹, Frans en Wilhelm. Deze laatste werd twee maanden na de invasie aangehouden op verdenking van spionage; vijf maanden later herkeek hij zijn vrijheid. Op 1 juli 1942 werd hij voor dezelfde verdenking opnieuw opgepakt; op 2 april 1943 werd hij wederom vrijgelaten. Frans werd op 26 juni 1940 wegens landverraad gearresteerd, maar kon op 28 april 1945 uit gevangenschap worden bevrijd.

Gelegenheids V-Leute

Naast de Erkunder Perry en Possel vermeldde Von Feldmann enkele agenten die bij gelegenheid hun diensten verleenden. Als eerste noemde hij Leo Hermans uit Nijmegen. Deze vertegenwoordiger kreeg op 14 augustus 1937 contact met Vrinten, een contact dat hij had overgenomen van GV 159, een tot nu toe niet nader geïdentificeerde V-man.²² In 1936 was Hermans actief voor Stapoleitstelle Düsseldorf, maar later werkte hij met agentennummer GVE 158, ook wel E 158, voor Ast Hamburg.²³ Hij had tegenover Vrinten geschermd met de vele contacten die hij in Duitsland zou hebben. Hij was bijvoorbeeld in de periode 1931-1937 verloofd met een mejuffrouw Van (of Von) Exel te Goch en hij bezocht haar drie à vier keer per week. In maart 1939 vertelde hij Vrinten nog dat zijn 'schoonvader Exel' een marine-officier in Wilhelmshaven was; in werkelijkheid huwde hij pas in 1942, en met een andere vrouw.²⁴ Het zal toeval zijn dat mejuffrouw Von Exel in dezelfde straat woonde als de bekende rekruteur Mat Janssen van Ast Münster. Uiteindelijk wist Hermans weinig van die 'vele' contacten waar te maken. Vrinten rekruteerde hem in augustus 1937 voor het PCO en ging hem 100 gulden per maand betalen. Ast Hamburg vond het belangrijk dat Hermans de werkzaamheden van GV 159 had overgenomen, omdat de positie van 'Hendriks' als Britse opdrachtgever nog niet geheel opgehelderd was en omdat stopzetting van het leveren van informatie het ontslag van Hermans zou betekenen, en daarmee een waardevolle verbinding verloren zou gaan. In november 1937 rapporteerde Hamburg dat Hermans op 30 oktober en 4 november Treffs had met Vrinten die hem had opgedragen onmiddellijk naar Emden te reizen om daar maritieme informatie te vergaren. Omdat hij een belangrijk contact met het PCO had, achtte Hamburg het gewenst om het geloof van de Britten in 'hun' agent te versterken door hem in staat te stellen zijn missie te vervullen, namelijk gegevens te verzamelen over het bewapenen van vissersschepen, met name de 'Köln' en de

¹⁷ Persoonskaart CBG.

¹⁸ NA CABR, 27910. PV dd 5-3-1946, verhoor W. Donkers.

¹⁹ NA CABR, 2773. Afschrift brief uit juli 1946 van W.E. Sanders (BNV) aan BI.

²⁰ NA CABR, 27910. PV dd 5-3-1946, verhoren F. en W. Donkers.

²¹ Johanna Sophia Schless.

²² GV 159 werkte toen kennelijk in de Rheinmetall-fabriek te Sömmerda.

²³ NA BNV, 2776. Interrogation report inzake L.W.J.M. Hermans dd 30-10-1944; brief dd 9-4-1941 van Stapo Düsseldorf aan Oberreichsanwalt te Berlijn. Hermans' agentenno was omstreeks juni 1939 veranderd in E 780. NARA RG226 E119A B25 F636. Abwehr deception activities in 1939, second report, 4-10-1945.

²⁴ Persoonskaart CBG.

‘Mars’. Tegen juni 1938 had Hermans zijn kippenvoer veranderd van maritieme in economische berichtgeving, al gaf hij zijn case officer eind februari 1939 nog steeds maritiem kippenvoer over Wilhelmshaven. Zijn rapport leek te zijn gebaseerd op persoonlijke observaties in die havenstad, terwijl hij in werkelijkheid werd vergezeld door een agent F 172. Op die manier kon de Abwehr een schijn van betrouwbaarheid handhaven voor het geval een echte agent ook in staat zou zijn in Wilhelmshaven rond te lopen. Verder rapporteerde Ast Hamburg in maart 1939 dat Hermans tijdens zijn laatste Treff opdracht had gekregen naar Bremerhaven en Wilhelmshaven te reizen. Hij hoefde niet naar Hamburg, waaruit de Stelle afleidde dat de Britten daar een andere agent voor hadden. Hermans maakte die reis samen met F 172, waarschijnlijk ter controle en begeleiding, en bracht op 19 maart zijn case officer op de hoogte van de ‘resultaten’. Te ’s-Gravenhage vertelde Vrinten hem in juni-juli dat het Duitse postadres ‘Annemarie’ niet langer kon worden gebruikt, omdat een in Bremen werkende agent, die zijn berichten naar dit adres stuurde, gearresteerd was. Ast Hamburg vermoedde dat zijn arrestatie het gevolg was van verraad door een voor Stelle P werkende V-man. Verderop gaan we nader in op deze bijzondere Stelle van Richard Protze. Hermans kreeg opdracht een nieuw postadres ten behoeve van Vrinten te vinden. Dit kon hij uiteraard wel ‘regelen’. In de zomer van 1939 werd hij ook nog door Graafland benaderd om voor de Franse inlichtingendienst in Duitsland te spioneren, maar hij ging er niet op in.²⁵ Hij meldde de rekruteringspoging wel aan Hamburg, doch het is waarschijnlijk dat de Ast al meer dan voldoende over rekruteur Graafland in de dossiers had en dus geen belangstelling had.

Na de bevrijding van Nijmegen vertelde Hermans in oktober 1944 aan 19 Field Security Section werk te zoeken bij een militaire eenheid en hij beriep zich op zijn vooroorlogse activiteiten voor het PCO.²⁶ Navraag leerde dat Britse autoriteiten die werkzaamheden bevestigden, maar hem beslist niet in dienst wilden nemen wegens twijfels over zijn gedrag tijdens de oorlog. ‘Voor den oorlog woonde ik te Nijmegen en gaf ik aan Engelschen economische inlichtingen. Vroeger was ik in het textielvak geweest. [...] Even voor de oorlog was ik handelsvertegenwoordiger.’ Zijn inkomsten waren door de bezetting weggefallen en eind ‘1941 kreeg ik contact met een vroegeren kennis van mij uit Duitschland, een zekere Heer Gerards (Majoor). Door diens voorspraak werd ik aangesteld in eind 1941 als beheerder van de Joodsche firma N.V. Ilfra, voorheen Flesseman en Co te Amsterdam.’²⁷ Verder liet hij zich in juli 1942 als lid inschrijven bij de Nederlandsche Volksdienst.²⁸ Deze ‘Majoor Gerards’ is ongetwijfeld identiek aan Major Giskes, alias Doktor Gerhardts, die in augustus 1941 hoofd was geworden van III F Ast Niederlande. Naar eigen zeggen was Giskes in januari 1939 bij Von Feldmann van III Ast Hamburg in dienst gekomen, de afdeling waar Hermans als dubbelagent aan verbonden is geweest. In Hermans’ CABR-dossier is hier niets over terug te vinden en hij werd uiteindelijk veroordeeld tot verbeurdverklaring van zijn vermogen, in 1954 beperkt tot een bedrag van 2.000 gulden.²⁹ De BNV-gegevens over Hermans’ werkzaamheden voor de Duitsers uit een relatief onverdachte bron – een brief uit 1941 van Stapoleitstelle Düsseldorf – werden niet in zijn CABR-dossier aangetroffen.

De tweede Gelegenheids V-man die Von Feldmann noemde was Léon. C.N.J. Léon is een vage figuur gebleken. In de periode 1935-1938 is hij lid geweest van de NSB.³⁰ In de periode 1938-1939 was hij als V-man werkzaam voor de firma J. van Dongen in Hamburg, in werkelijkheid een dekfirma van Ast Hamburg.³¹ Eind 1940 wist MI6 al te melden dat Léon in 1939 had verklaard te zijn gerekruteerd door ene Paulsen, een Duitse inlichtingenman die samenwerkte met ene Doktor Richter, ene Doktor Christiaansen en ene Muller.³² Volgens Léon kreeg hij zijn orders van, en rapporteerde hij ook aan J. van Dongen: een bekend alias van Hilmar Dierks van I Marine van Ast Hamburg.³³ Zijn opdracht was het PCO-personeel en hun contacten te leren kennen, maar ook die van Graafland, iemand die voor de Franse inlichtingendienst werkte en informatie uitwisselde met Bastin van de Belgische zusterdienst. Het is zeer waarschijnlijk dat hij zich toen als dubbelagent heeft laten rekruteren door Hensen.³⁴ Over de resultaten van Léons V-man-activiteiten is nauwelijks iets bekend geworden. Hij heeft Vrinten zijn diensten aangeboden, maar omdat deze wist dat hij verslaggever van *Het Nationale Dagblad* was ging hij niet op Léons aanbod in. Léon ontkende dat overigens stellig; hij was alleen lid van de NSB geweest en niet meer dan dat.³⁵ Ook volgens Richard Protze was Léon een journalist geweest. Zelf vertelde hij weinig resultaat als V-man te hebben gehad. In september 1940 vertelde hij alleen Graaflands vriendin Willy Honselaar

²⁵ NA BNV, 2776. Auszug aus der Vernehmung Graafland, ongedateerd.

²⁶ NA CABR, 26946. Notitie dd 20-11-1944 van 19 FSS.

²⁷ NA CABR, 26946. PV dd 16-11-1944, verhoor Hermans.

²⁸ NA CABR, 26946. NVD-inschrijfformulier dd 15-7-1942.

²⁹ De uitspraak dd 13-5-1947 bepaalde dat de internering werd beperkt tot de duur van de voorinternering (1-10-1944 – 1-11-1944 en 12-11-1944 – 19-7-1946) en verklaarde zijn eigen vermogen verbeurd. NA CABR, 26946. Uitspraak dd 13-5-1947; brief dd 12-1-1954 van Min van Justitie.

³⁰ AMJ CABR, F.A. van Koutrik. PV dd 18-3-1947.

³¹ NA BNV, 2706. Brief dd 28-9-1940 van Gestapo Keulen.

³² TNA KV 2/756, 38a. MI6-nota dd 25-11-1940.

³³ Léon kreeg ook het adres van Peter Petersen, Absolomsgade 26b Kopenhagen.

³⁴ AMJ CABR, F.A. van Koutrik. PV dd 18-3-1947, verhoor Léon.

³⁵ AMJ CABR, F.A. van Koutrik. PV dd 18-3-1947, verhoren Vrinten en Léon.

te hebben ontdekt en niet meer, waarschijnlijk omdat Graafland hem ervan verdacht voor Duitsland te werken.³⁶ De NSB schorste Léon op 2 januari 1940 – kennelijk was hij opnieuw lid geworden – in verband met het verlenen van diensten aan een der oorlogvoerende partijen; daarop aangesproken erkende hij slechts een bezoek te hebben gebracht aan de Nederlandse inlichtingendienst GS III.³⁷ Al stond hij niet gesignaleerd in de Sonderfahndungsliste 1939, de Duitsers waren wel meteen naar hem op zoek. Er is een getuigenis van iemand die bij Léon in de buurt woonde; daarin wordt gesteld dat Léon op aanwijzing van een buurman werd gearresteerd.³⁸ Dat gebeurde op 15 mei en hij werd meegenomen naar het PCO; dit moet door Einsatzgruppe Von Feldmann zijn gebeurd.³⁹ Daar was een der toegangsdeuren geforceerd en hij werd er naar een kantoor gebracht en door een officier gevraagd of hij die plaats kende. Die officier is vrijwel zeker zijn Duitse case officer geweest: Hauptmann Doktor Christiansen die bij Ast Hamburg hoofd van III F was en in april 1940 ingedeeld werd bij dit Kommando.⁴⁰ Léon ontkende het kantoor te kennen. Ditzelfde herhaalde zich inzake Vrintens woning en kantoor in Rotterdam.⁴¹ Gelijk eerder vermeld was dit laatste niet juist. Verdacht van voor Vrinten verrichte activiteiten⁴² werd hij overgebracht naar de gevangenis in Münster en omstreeks juni 1940 via Recklinghausen naar de gevangenis in Keulen. ‘Toen ik in mijn ontkenning betreffende Vrinten bleef volharden, plaatste de verhoorende Duitscher mij voor een voldongen feit, door een map te toonen met papieren, die van Vrinten afkomstig waren. De man voegde hieraan toe, dat deze map bij den Heer Vrinten in zijn kantoor in beslag was genomen en dat mijn naam hierin herhaaldelijk voorkwam.’⁴³ Op 27 oktober 1941 kwam hij vrij. Zo bezwaard was het Vrinten-materiaal dus niet geweest en bovendien had hij kunnen verwijzen naar zijn opdracht het PCO-personeel te leren kennen. Na de oorlog werd hij op 14 mei 1948 wegens een pro-Duitse gezindheid veroordeeld, maar hij kreeg door zijn Duitse gevangenschap geen internering opgelegd.

Willy Honselaar werd in mei 1940 op dezelfde dag als Graafland aangehouden; beiden waren gesignaleerd in de Sonderfahndungsliste 1939. Verrassend genoeg was Honselaar daar vermeld op verzoek van Nest Keulen, maar ze heeft de oorlog overleefd.

De derde door Von Feldmann vermelde V-man was Johannsen. E.C.H.L.N. Johannsen was omstreeks 1922 als portier bij het Victoria Hotel in Amsterdam gaan werken.⁴⁴ De in Duitsland geboren Hermann Johannsen werkte met het alias Frank voor Ast Hamburg, maar via Leonie Brandt-Pütz ook voor de Sicherheitsdienst.⁴⁵ Er is vrijwel niets bekend over zijn activiteiten, behalve dan dat hij informatie doorgaf over in het hotel verblijvende gasten. In 1939 werd hij ontslagen, maar kon daarna als directeur aan de slag bij het Deutsches Haus in Rotterdam. Na de invasie werd hij door bemiddeling van de Handelskammer directeur van het Victoria Hotel, mogelijk als beloning voor zijn geheime dienst-werk. Volgens de chef de réception daar verdween Johannsen in mei 1943 van het toneel; volgens de directeur die hem in 1944 opvolgde was Johannsen er omstreeks het voorjaar van 1944 met de kas vandoor gegaan.⁴⁶ Hij is in elk geval hoogstwaarschijnlijk in dienst van de Wehrmacht opgeroepen. Het spoor loopt daarna dood.

De vierde V-man was een Nederlander van wie Von Feldmann de naam vergeten was, maar die een in Rotterdam wonende communist was met verbindingen naar de Internationale Zeemansclub. Deze niet al te nauwkeurige omschrijving lijkt van toepassing te zijn op de Nederlandse bouwvakarbeider Anton Helmes die met diverse diensten contacten heeft onderhouden.

Gegenspionage V-Leute

Tussen 1936 en 1939 werden de komende GV-Männer toegevoegd aan Von Feldmanns lijstje van dubbelagenten. De eerste was Friedrich Bock van de Blohm & Voss Werke in Hamburg. De tweede was ene Glanz die bij de Rheinmetall-fabriek in Düsseldorf werkte; er is een kans dat hij identiek is aan de eerdergenoemde agent GV 159. Deze twee dubbelagenten onderhielden rechtstreeks contact met PCO-

³⁶ NA BNV, 2706. Verklaring dd 26-9-1940 van J.K.N. Léon. Graafland ontkende overigens tegen Léon te hebben gezegd dat hij weet had van diens activiteiten voor de Duitsers; op zich een aannemelijke ontkenning. Verklaring dd 10-2-1941 van Graafland.

³⁷ AMJ CABR, C.N.J. Léon. Doorslagen brieven dd 4-1-1940 en 3-1-1940 van NSB.

³⁸ AMJ CABR, C.N.J. Léon. PV dd 10-11-1945, verhoren C. Kuiper en C.A.P. Beck.

³⁹ AMJ CABR, F.A. van Koutrik. PV dd 18-3-1947, verhoor Léon.

⁴⁰ NA BNV, 2689. Ondervragingsrapport no 346/1 inzake H.J. Giskes dd 27-11-1946. Hij stond overigens niet vermeld in het Franse overzicht van personeel van dit Kommando; mogelijk had hij al voor de aankomst van dit Kommando in Frankrijk een andere bestemming gekregen. NARA RG226 E119A B11 F344. Note sur le Sonderkommando Feldmann dd 13-6-1945.

⁴¹ Kort na Vrintens vlucht was daar ook nog Bouten opgedoken, de in het kader van Van Blankenstein genoemde SD-agent. Hij onderwierp het dienstmeisje aan een scherp verhoor, maar de (eventuele) resultaten daarvan zijn onbekend gebleven. NIOD 215, CDI, Volksgerichtshof, ds 19a, map Majoor. Verklaring dd 12-12-1940 van A.F.J. Hodes.

⁴² NA BNV, 2706. Brief dd 28-9-1940 van Gestapo Keulen.

⁴³ AMJ CABR, F.A. van Koutrik. PV dd 18-3-1947, verhoor Léon.

⁴⁴ NA BNV, 3485. Notitie inzake G.W.M.L.J. von Wulpe, ongedateerd, anoniem.

⁴⁵ AMJ Depot 170A Commissie van onderzoek inzake Menten (Commissie-Schöffner), map 2. Rapport dd 16-4-1949 van H. Ras.\ Aalders, Leonie, p. 81.

⁴⁶ AMJ CABR, S. Pons. PV dd 6-8-1945, verhoor J. Pronk; PV dd 4-8-1948, verhoor F.A.M. Roozen.

medewerkers. En dan was er nog ene Schubert, een Duitse soldaat uit Barburg die in België contacten onderhield met de Franse inlichtingendienst.

Perry

Von Feldmann had naar eigen zeggen twee Erkunder: Perry en Possel. Over de laatste is helaas niets te vertellen, over Perry daarentegen wel. De in Londen geboren A.W.G. Perry was medio oktober 1935 uit Bath naar 's-Gravenhage verhuisd.⁴⁷ Bij zijn inschrijving in de gemeente had hij als beroep 'vertaler' opgegeven en het lijkt er alleszins op dat hij bij het PCO in dienst was gekomen.⁴⁸ Als dat zo is, is ook hij slachtoffer geworden van het collectieve ontslag dat het PCO-personeel ten deel viel na Daltons zelfmoord in september 1936. Protze refereerde aan het ontslag van Perry, de door de Abwehr gerekruteerde homoseksuele PCO-medewerker: 'Durch irchenwelchen Zufall, der uns bis heute natürlich nicht bekannt geworden ist, wurde Perry beim PPCO [=PCO] abgebaut. Er verkehrte dann sehr viel im Haag in der Horsebar^[49], wo er vom Angehörigen des PPCO eines Tages furchtbar verprügelt worden ist. Dies war für den deutschen Abwehrdienst das Signal, Perry herauszuziehen, und ihm nach Deutschland herüber zu holen.'⁵⁰ Daarna zou hij een baantje hebben gekregen bij het Duitse Ministerie van Buitenlandse Zaken. Het staat dus vast dat de Abwehr hem rekruteerde en voor het tijdstip waarop kunnen we ons baseren op een brief van MI6 uit 1941, waarin te lezen valt dat Perry al in februari 1937 bezig was 'in attempting to penetrate our organisations in Holland', maar, zo werd opgemerkt: 'we did not bite.'⁵¹ Ook bij MI5 was hij 'well known'. Perry vertelde bij die gelegenheid, kennelijk tijdens een gesprek met een MI6-medewerker, over ene Clara Beckmann-Springer die op intieme voet stond met ene Von Roeder van de Duitse geheime dienst: 'It was considered at the time that Perry volunteered his information in order to create confidence on our part.' Gezien dit vroege wantrouwen lijkt het waarschijnlijk dat Perry's rol als Duits agent niet groot zal zijn geweest; Von Feldmann liet zich er jammer genoeg niet over uit.⁵² Dit Britse wantrouwen werd gedeeld door de Franse of Belgische geheime dienst die Perry op een helaas niet gedateerde lijst had gezet van Duitse agenten en van door de Duitse geheime diensten gebruikte postadressen: Badhuisweg 80 te 's-Gravenhage.⁵³ Op dit adres heeft hij officieel echter nooit ingeschreven gestaan en aan het daar gevestigde huize 'Lustoord' zijn geen deducties te ontlenen, op eventuele seksuele connotaties na.⁵⁴

Eenzelfde binding met het PCO gaat op voor Thomas Bradburne, een employé van reisbureau Thomas Cook, mogelijk later tevens van Wagon-Lits, te 's-Gravenhage. Het was zijn taak in het uniform van Cook de stations af te lopen als er Britse treinen binnenkwamen of als belangrijke Britten werden verwacht (het reisbureau werd daar vooraf van op de hoogte gesteld); deze personen moest hij dan bij alles behulpzaam zijn.⁵⁵ Naar eigen zeggen was hij voor Dennys van het PCO werkzaam geweest, dus in het kader van contraspionage.⁵⁶ Rodney Dennys was in 1939 benoemd als eerste Section V-vertegenwoordiger in het buitenland. Deze sectie was de contraspionage-afdeling van MI6 en richtte zich op het hinderen en verhinderen van tegen Groot-Brittannië gerichte spionage die werd bedreven vanuit landen waar MI5 geen jurisdictie had. Bradburnes werkzaamheid voor het PCO wordt door twee bronnen bevestigd, al bestaat er onduidelijkheid over het tijdstip waarop hij werd gerekruteerd. Dennys alias Webb zou hem in september 1939 hebben aangenomen.⁵⁷ In een ander document werd echter gesteld dat Bradburne pas eind februari 1940 was gerekruteerd.⁵⁸ Hij had diverse contacten binnen zowel rechtse als linkse Haagse kringen en hij kreeg opdracht daarover te rapporteren. Omdat Dennys zijn waarde als agent nog niet kon inschatten, werd hij voor kleine klusjes gebruikt. Hij kon zich echter niet herinneren dat Bradburne ook maar iets van waarde had geproduceerd. Twee dagen voor de invasie op 10 mei had hij een opdracht gekregen waarover hij de volgende dag had moeten rapporteren, maar hij was niet komen opdagen, ook niet op 10 mei. Het staat overigens niet vast of Dennys tot de invasie zijn case officer is geweest.⁵⁹

⁴⁷ Informatie GAGR.

⁴⁸ Het toeval wil dat hij eind 1935, begin 1936 nog circa drie maanden op het adres Nieuwe Uitleg 30 heeft gewoond, in de directe omgeving van de nv Chemisch-Pharmaceutische Fabriek Menoline op no 15, waar S.P. Best de directie voerde: de toekomstige leider van de parallelle inlichtingendienst van MI6, de Z-organisation, voor Nederland.

⁴⁹ Protze doelde hoogstwaarschijnlijk op de Hoefijzerbar in de Heerenstraat 4, volgens Brijnen (in *Brandwacht in de coulissen*, p. 47) een bekend etablissement voor ontmoetingen tussen agenten en diverse diensten.

⁵⁰ NA Affaire Sanders, 75. Een verhandeling betreffende contra spionage, uitgaande van den deutschen Abwehrdienst, ongedateerd, anoniem [Protze].

⁵¹ TNA KV 2/18. Brief dd 25-6-1941 van J.F.C. aan Milmo (MI5).

⁵² Volgens Vrinten was Perry de liaison tussen Mosley in Groot-Brittannië en de nazi-beweging in Duitsland. AMJ PolKab, O 15/49. Verklaring dd 2-7-1940 van W.C.J. Wooning.

⁵³ NIOD Collectie 206, 7-1-152. Lijst, ongedateerd.

⁵⁴ Informatie GAGR.

⁵⁵ AMJ CABR, T. Bradburne. PV dd 12-2-1947, verhoor A.C. Tops.

⁵⁶ NA BNV, 2485. CSIC interrogation report no 29/2/MCC inzake T. Bradburne dd 10-8-1945. West, MI 6, p. 63-64.

⁵⁷ NARA RG226 E119A B5 F130. Telegram, ongedateerd, van V.B/8 (G.P.P.) voor Courage, no CX/33651/722.

⁵⁸ NARA RG226 E119A B5 F130. Nota dd 6-6-1945, anoniem.

⁵⁹ Van Lieshout vermeldt (in *Het Hannibalspiel*, p. 215) een voor het PCO werkende Ier die de namen van naar Duitsland vertrekkende agenten doorgaf aan Ast Wilhelmshaven. Door zijn functie bij reisbureau Thomas Cook is Bradburne een geschikte kandidaat voor deze Abwehr-agent. De Abwehr en/of Gestapo bezocht die in Duitsland reizende agenten dan in hun hotel en schaduwden hen om achter hun

Dennys was op 30 november 1939 uit zijn pension vertrokken en heel waarschijnlijk verhuisd naar Brussel, vanwaaruit hij 's-Gravenhage elke twee weken ging bezoeken.⁶⁰ Bradburne beroemde zich op het volgende wapenfeit: E.F. Chapman en ene Newbolt van het Britse consulaat te Rotterdam hadden relaties onderhouden met Perry, en Bradburne had 'their misdeeds' ontdekt.⁶¹ Tijdens de oorlog ontmoetten Bradburne en Perry elkaar in Duitsland. Bradburne had zich op 25 juni 1940 als Brit bij de Duitsers moeten melden, waarna hij meteen werd gearresteerd om naar Duitsland te worden afgevoerd.⁶² In 1943 bevond hij zich in Marlag/Milag Nord en in dit kamp kwam hij Perry tegen.⁶³ Volgens hem was de pro-Duitse Perry daar als verklikker werkzaam. Het gevolg daarvan wordt later verteld onder *Het R-Netz in Nederland* 'Bradburne'.

Hooper en Taylor

Naast Perry behoorden ook Bill Hooper en Frank Taylor tot het in september 1936 ontslagen PCO-personeel. Omdat Bill Hooper in de literatuur nogal eens is verward met zijn jongere broer, volgen hier zijn personalia: William John (roepnaam Bill) Hooper, op 23 april 1905 als Brits staatsburger te Rotterdam geboren uit het huwelijk van koopvaardijmatroos, later scheepsroeier, William Hooper met E.F.W. de Boer.⁶⁴ Bill gebruikte zijn middle name John wel als alias, zoals we dat bij Majoor zagen gebeuren. Na zijn ontslag was Hooper in 's-Gravenhage blijven wonen, maar Taylor was eind oktober 1936 naar Londen verhuisd. Exact een jaar later liet hij zich weer te 's-Gravenhage inschrijven, dit keer niet als consulaire ambtenaar maar als koopman uit Birmingham.⁶⁵ Zij duiken op in een brief die Ast Hamburg op 22 februari 1937 naar Berlijn stuurde. Via hun agenten en dubbelagenten had de Stelle ontdekt dat dit tweetal zich had weten te rehabiliteren en dat ze nieuwe opdrachten hadden gekregen die moesten leiden tot de oprichting van een PCO in Denemarken. Deze datum past in de periode, waarin Perry zijn eerderevermelde vergeefse poging ondernam het vertrouwen van MI6 te winnen door zijn opmerking over de relatie Beckmann-Springer met Von Roeder. Dit kan wijzen op Hooper dan wel Taylor als MI6-aanspreekpunt voor Perry. Het merendeel van de kennis omtrent Hooper/Taylor lijkt afkomstig te zijn van geweest van dubbelagent Günther die hen op 6 februari had ontmoet. De oprichting van dat Deense PCO lijkt misleiding van de kant van de twee te zijn geweest, omdat PCO Kopenhagen in werkelijkheid al voor 1935-1936 in de MI6-administratie werd vermeld met een onkosten totaal dat vrijwel gelijk was aan dat van PCO 's-Gravenhage, een indicatie voor de grootte.⁶⁶ In elk geval hadden zij op 19 september 1937 een ontmoeting in Kopenhagen met Günther. De laatste stelde hen toen voor aan een nieuwe agent, in werkelijkheid dubbelagent GV 160 uit Eckernförde ten noordwesten van de havenstad Kiel. Zij keurden deze 'Behr' goed, al had hij nog een aanvullende opleiding nodig. 'Behr' wees een volgende ontmoeting in Nederland van de hand, maar ging akkoord met een Treff op 6 december 1937 in Innsbrück.⁶⁷ Jammer genoeg is de beschikbare informatie over Hooper, de belangrijkste van de twee, verre van compleet. Zo weten we dat hij samen met Taylor in februari 1938 een firma oprichtte, de Anglo-American Agencies (nv in oprichting), een firma werkzaam op het gebied van import/export van huishoudelijke artikelen en staalwaren.⁶⁸ In november 1938 werd hij alweer overgeschreven naar anderen.⁶⁹ Naar het werkelijke doel van deze firma kan slechts worden geraden.

Op een gegeven moment raakte Perry zijn baan bij de Bataafsche Aardolie Maatschappij kwijt, en daarmee zijn verblijfsvergunning. Hij verhuisde toen naar Brussel. Volgens Von Feldmann leek het erop dat Hooper na zijn ontslag bij het PCO in financiële moeilijkheden was geraakt, omdat hij contact ging opnemen met vroegere PCO-agenten, maar vooral met dubbelagent Friedrich Bock. Hamburg verdacht Hooper ervan voor eigen rekening inlichtingenwerk te willen verrichten, maar omdat het contact vanuit Duits standpunt niet interessant was werd het in opdracht van Berlijn afgebroken. Hooper vertrok daarop naar Brussel. Nadat ook Perry naar Brussel was verhuisd, het kan ook in omgekeerde volgorde zijn gegaan, hernieuwde Hooper daar het contact met hem. Perry verzorgde daarna een ontmoeting tussen Hooper en Von Feldmann in Keulen, een ontmoeting die volgens Von Feldmann in 1938 plaatsvond. Volgens het Haagse bevolkingsregister liet Hooper zich in november 1938 naar Brussel uitschrijven. Dan zou de Treff in Keulen eind 1938, begin 1939 hebben kunnen plaatsvinden. Dat lijkt te kloppen met hetgeen Giskes heeft verteld. Volgens hem had Von Feldmann vanaf februari 1939 in

contacten te komen. Een van die MI6-agenten 'die in Keulen werd gearresteerd, werd tot een dubbelspel verleid. Tijdens de oorlog draaide hij weer bij en koos de zijde van Engeland. Hij is later admiraal geworden.'

⁶⁰ AMJ PolKab, A 50/46. Rapport dd 26-2-1940 van W.C.J. Wooning, no W 186 Geheim.\ West, *MI 6*, p. 74.

⁶¹ NA BNV, 2485. CSIC interrogation report no 29/2/MCC inzake T. Bradburne dd 10-8-1945.

⁶² AMJ CABR, T. Bradburne. PV dd 12-2-1947, verhoor Bradburne.

⁶³ NARA RG226 E119A B85 F2008. MI5-notitie dd 20-6-1945 van T.M. Shelford.

⁶⁴ Correspondentie Archiefdienst Gemeente Rotterdam 1996.

⁶⁵ Informatie GAGR.

⁶⁶ West, *MI 6*, p. 54.

⁶⁷ Volgens Protze heeft Hooper met Taylor in Zwitserland een ontmoeting gehad met medewerkers van Ast Hamburg. AMJ CABR, F.A. van Koutrik. PV dd 18-3-1947, uittreksel verhoor T.A.R. Protze.

⁶⁸ Archief KvK Haaglanden.

⁶⁹ De laatste eigenaar, O.G. Sterkenburg, liet de firma met ingang van 1-4-1940 opheffen; de Kamer van Koophandel deed dat met ingang van 4-5-1940.

contact met Hooper gestaan.⁷⁰ In april 1939 kreeg Giskes van Leiter III Ast Hamburg Major Ludwig Dischler opdracht in het Domhotel te Keulen Hooper te ontmoeten, een en ander op voorspraak van Von Feldmann. Tijdens de Eerste Wereldoorlog was Giskes door zijn militaire ski-opleiding bij het Alpenkorps in München en Garmisch een ski-liefhebber geworden. Tijdens ski-oefeningen in 1925 te Freiburg in het Zwarte Woud had hij Von Feldmann leren kennen, ook een ski-liefhebber, en sindsdien met hem een uiterst vriendschappelijk contact onderhouden. In oktober 1938 ging Giskes in op Von Feldmanns aanbod bij Ast Hamburg in dienst te komen en in januari 1939 ving zijn opleiding daar aan. In de tijd dat hij in april de opdracht kreeg Hooper te ontmoeten, moet hij nog worden beschouwd als een relatieve amateur op contraspionage-gebied en op grond daarvan kunnen zijn meerderen aan die opdracht niet teveel belang hebben toegekend.⁷¹ Giskes moest Hooper in ruil voor gegevens een onbekende som geld overhandigen; dat waren gegevens betreffende het PCO te 's-Gravenhage. In een anoniem (van Protze afkomstig) rapport werd gesteld dat Hooper voor zijn diensten werd betaald met geld dat van het PCO afkomstig was: Günther moest namelijk zijn van het PCO ontvangen salaris aan Hamburg afdragen. Na de oorlog heeft Giskes ongeloofwaardige feiten over Hooper te berde gebracht, maar één van Giskes' mededelingen kan hier niet onvermeld blijven. Na de oorlog wist Giskes zich nog de naam te herinneren van een door Hooper genoemde PCO-medewerker: Dalton. Als dit werkelijk zo is geweest, dan is de misleiding onmiskenbaar, want Dalton was op 4 september 1936 door een kogel in het hoofd gestorven. Von Feldmann wist via Günther al in 1936 van diens zelfmoord.⁷² Giskes kletste dus uit zijn nek of hij wist gewoon niet beter; in elk geval moeten zijn verklaringen met argwaan worden bezien. Ook Von Feldmanns bewering over zijn Treff in 1938/1939 moet in hetzelfde licht worden gezien, want hij meende zich te herinneren dat Hooper had geprobeerd een dubbelrol te spelen. Nadat hij het resultaat van die ontmoeting aan Berlijn had gemeld, kreeg hij van Berlijn opdracht het contact met Hooper onmiddellijk te verbreken, iets dat gezien Giskes' ontmoeting met Hooper in april 1939 kennelijk niet is gebeurd.

Onder 'Günther' werd terloops vermeld dat Hooper voor vliegtuigbouwer Koolhoven had gewerkt; dit feit is te combineren met zijn zojuist genoemde verblijf in Brussel. Dat combineren gebeurde in een rapport van oud-reserve kapitein dr Guus Grote dat eind mei 1940 was opgesteld.⁷³ Na de capitulatie hadden de Duitsers deze econoom Grote op verdenking van spionage gearresteerd. Op de een of andere wijze had hij geweten dat ene major Wood voor MI6 had gewerkt, maar hij wist de Duitsers ervan te overtuigen dat hij een onschuldig man was.⁷⁴ Om hen daarvan te overtuigen heeft hij hoogstwaarschijnlijk dat rapport opgesteld. Geheel ongegrond is de verdenking wellicht niet geweest, want hij had zich samen met de Duitse Doktor F.A. Mucke met listige zaakjes beziggehouden.⁷⁵ Volgens Grote was Hooper door Jerry Wright bij Koolhoven geïntroduceerd. Dit resulteerde in Hoopers aanstelling als Koolhovens vertegenwoordiger voor België, standplaats Brussel. Grote vertelde dat Wright net als Hooper aan MI6 verbonden was geweest. Wright, een verffabrikant, was inderdaad op enig moment ingezet in het kader van contraspionage. Hij had van PCO-hoofd Stevens een lijst met namen gekregen over wie hij informatie moest inwinnen.⁷⁶ Een van hen is vrijwel zeker E.A. Brunner geweest, een voormalige vlieger bij de Marine-Vliegdienst, die door de Franse inlichtingendienst van spionage werd verdacht.⁷⁷ Uit een niet gerelateerd dossier is gebleken dat er contact heeft bestaan tussen Brunner en Wright, al in 1938.⁷⁸ Ook GS III koesterde verdenkingen. Naar aanleiding daarvan kreeg hij in oktober 1939 op eigen verzoek eervol ontslag uit de dienst, waarna hij zich als vertegenwoordiger van luchtvaartmaatschappijen ontpopte met een vestiging aan het fraaie Lange Voorhout in 's-Gravenhage. Uiteindelijk is het nooit méér dan een drievoudige verdenking geworden.⁷⁹

Stelle P. Protze en Skrodzki, een stel apart⁸⁰

Los van de zo even beschreven activiteiten van Von Feldmann op contraspionage-gebied achtte Canaris het dienstig zijn oude vriend en voormalig hoofd van Amt Ausland/Abwehr III f Richard Protze na zijn pensionering

⁷⁰ NA BNV, 2689. Ondervragingsrapport no 346/1 inzake H.J. Giskes dd 27-11-1946.

⁷¹ West kwalificeerde Giskes (in *MI 6*, p. 51) als een 'counter-intelligence expert', een overdreven voorstelling van zaken die mogelijk is gebaseerd op Giskes' latere rol in het Englandspiel.

⁷² Tekenend voor de informatie-uitwisseling binnen Duitsland was dat Dalton voor de Gestapo nog in de Sonderfahndungsliste 1939 stond gesignaleerd.

⁷³ AMJ CABR, S.F.W. Koolhoven. Rapport 'Untersuchung in Sachen Hooper and Wright' dd 30-5-1940 van A.F. Grote. \Naam- en ranglijst 1939, p. 134.

⁷⁴ Zelf weet Grote zijn arrestatie eind mei 1940 aan zijn bezoek aan de in maart 1939 naar Engeland gevluchte Joodse koopman Michael Holzmann die, zoals onder *De Schut-groep* 'Straater en Strauch' zal worden verhaald, bemiddeld had bij de levering van Koolhoven-vliegtuigen aan de republikeinse regering in Spanje. Mogelijkerwijs heeft F.C.B. Wood van MI5 tijdens Grotes terugreis naar Nederland in dit kader contact met hem gehad. AMJ CABR, A.F. Grote. PV dd 3-5-1948, verhoor Grote.

⁷⁵ De Graaff; Wiebes, *Gladjo der vrije jongens*, p. 66.

⁷⁶ NARA RG226 E119A F270. Summary of traces dd 28-12-1944.

⁷⁷ NA JUSLON, 4491. CID-rapport dd 28-1-1942, no 2021.

⁷⁸ TNA KV 2/227, no ??? Summary of traces dd ??? SCHMIDT

⁷⁹ AMJ CABR, E.A. Brunner.

⁸⁰ In *Een stel apart: Protze en Skrodzki* komen we nog terug op dit merkwaardig duo.

niet verloren te laten gaan voor de Abwehr. Nederland werd het operatieterrein voor zijn contraspionage-activiteiten. Op 22 september 1938 arriveerde hij in Wassenaar, waar hij zich exact twee maanden later onder het alias Richard Paarmann⁸¹ bij de vreemdelingendienst van de Wassenaarse politie aanmeldde.⁸² Zijn secretaresse H.O.K. Skrodzki liet er zich onder het alias Helena Olga Schneider⁸³ inschrijven.

Samen met Skrodzki vormde hij 'Stelle P'. Er is bewezen dat ze minnaars waren; in ieder geval zouden ze na de oorlog, op 17 december 1947, in het huwelijk treden.⁸⁴ Voorheen was Protze als Kapitänleutnant 'Gruppenleiter für Spionageabwehr' in Berlijn geweest. In 1929 was hij hoofd geworden van III f en een van zijn grootste successen, samen met Skrodzki, was in de jaren 1934-1935 de ontmaskering van de belangrijke Poolse agent Jurek Sosnowski.⁸⁵

Als redenen voor de vestiging in Nederland noemde Skrodzki onder andere:

- a. vanuit Duits standpunt bekeken was Nederland geografisch gunstig gelegen. 'Door zijn water- en luchthavens heeft het veel contact met Engeland en andere overzeesche gebiedsdeelen.'
- b. de Abwehr had bemerkt dat vanuit Nederland door diverse landen tegen Duitsland werd 'geageerd'. 'Dat Nederland zoveel internationale spionnen aantrok is vermoedelijk mede een gevolg van zijn neutraliteit gedurende den vorigen oorlog.'
- c. de contraspionagedienst en de vreemdelingencontrole was niet zo actief vergeleken met bijvoorbeeld Zwitserland;
- d. ook waren er 'haast geen landen waar men zoo ongestraft van valsche papieren gebruik kon maken.'

In het enige boek dat tot nu toe door een naoorlogs hoofd van een Nederlandse inlichtingen- of veiligheidsdienst met betrekking tot zo'n dienst is geschreven, *Tegen de stroom in* van Louis Einthoven, staat: 'Men heeft wel eens gezegd dat in het naoorlogse Berlijn spionage behoorde tot de belangrijkste bron van inkomsten van de bewoners. Welnu, in het vooroorlogse Nederland was spionage een wijdverbreide sport. Het was hier gemakkelijk om aan materiaal te komen en er waren vele afnemers van berichten. Gezien de nauwe commerciële banden met ons land, had Duitsland hier een onbepaald aantal zakelijke vertegenwoordigers, wat een effectieve controle op deze vreemdelingen haast niet mogelijk maakte.'⁸⁶ Over de Duitsers merkte hij op: 'En dat de Duitsers bij ons een uitstekend georganiseerd bureau hadden, vernamen we eerst na de oorlog. Het stond onder leiding van een oudere Duitser, die zich Paarmann noemde, in Wassenaar woonde, in werkelijkheid Potze [sic] heette en een Duits zeeofficier was. De Engelsen hadden kans gezien om de Duitse legatie te penetreren [via Freiherr Wolfgang von und zu Putlitz], de Duitsers deden hetzelfde bij de Engelsen. Het was een volkomen chaotische toestand; men knoeide tegen elkaar en over onze hoofden heen, alsof we er niet waren.' Naast de wellicht bewust gemaakte fouten schetste Einthoven een overtrokken en deels verkeerd beeld, waarna hij hoog op gaf van door communisten in Nederland bedreven spionage. Zijn angst voor het communisme, terecht of niet, heeft zijn beeld van de geschiedenis vervormd.⁸⁷

Protze was officieel werkzaam voor het Deutsche Verkehrsbüro in Amsterdam, het reisbureau en 'VVV' van de Deutsche Reichsbahn dat onder leiding stond van de Duitser Hans Jürgen Sperling.⁸⁸ Zijn plaatsvervanger, de Rijksduitser Max Gerisch, werkte volgens Protze voor de Kriegsorganisation Niederlande van Schulze-Bernett. In februari 1935 was hij Ortsgruppenleiter van de NSDAP Haarlem geworden en hij had in de periode 1 september 1939 – 31 december 1940 'Frontdienst' verricht.⁸⁹ Dat slaat waarschijnlijk op zijn activiteiten voor Schulze-Bernett. Gerisch volgde na mei 1940 Sperling op als directeur van het Verkehrsbüro.⁹⁰ Protze en Skrodzki noemden zich 'propagandisten'; tegenwoordig zouden het promotors worden genoemd.⁹¹ Na verloop van tijd wist Protze de Belgische en Franse diensten te penetreren, maar zijn grootste succes boekte hij in de strijd tegen het PCO in Nederland.

⁸¹ Andere aliassen van Protze waren Wagner en Petersen.

⁸² De gegevens over Protze en zijn agenten zijn, tenzij anders aangegeven, ontleend aan: Afschriften PV's inzake verhoren Protze en Skrodzki (met dank aan de Stichting Wassenaar '40-'45 voor de inzage hiervan, en voor de inzage van een aantal andere bron-documenten die in de noten zonder vindplaats worden vermeld).\ Hazenberg ea [ed], *Wassenaar in de Tweede Wereldoorlog*, p. 49-64.\ AMJ CABR, F.A. van Koutrik. PV dd 18-3-1947.

⁸³ Andere aliassen van Skrodzki waren Tante Lena, Tante Lientje en Tante Leentje.

⁸⁴ Correspondentie Hoogendijk 1998.

⁸⁵ Soltikow, *Im Zentrum der Abwehr*, p. 21.

⁸⁶ Einthoven, *Tegen de stroom in*, p. 200, 201, 204.

⁸⁷ Einthoven kan een goede baas voor de Binnenlandse Veiligheidsdienst zijn geweest, een manager met voor zijn tijd normale ideeën, maar zijn inschatting van maatschappelijke gevaren lijkt toch beperkt te zijn geweest. Zijn mensenkennis lijkt, zeker tijdens de oorlog, daar ook onder te hebben geleden. Het is bijvoorbeeld frappant dat hij V-man Anton van der Waals beschouwde als een dubbelspion, met andere woorden iemand die tot het bona fide verzet behoorde. Visser, *De zaak Antonius van der Waals*, p. 490.

⁸⁸ (toevoeging EV): *Voor de rol van Sperling in de Abwehr*, zie: *Verhoeyen, Spionnen aan de achterdeur*, p. 169-177.

⁸⁹ NA Nederlandse Beheersinstuut, 1012, map 1. Lebenslauf dd 11-6-1941 van Gerisch. Op 30-1-1941 kreeg hij het Kriegsverdienstkreuz II ohne Schwerter, op 20-4-1941 het Kriegsverdienstkreuz mit Schwertern.

⁹⁰ Tijdens de oorlog was Gerisch volgens een cartotheekkaart van de Sicherheitsdienst voor deze dienst werkzaam. NARA RG226 E119A B85 F2008. List of names.

⁹¹ Brief dd 16-11-1939 van hoofdcommissaris Amsterdamse politie aan commissaris Wassenaarse politie.

In tegenstelling tot hetgeen Einthoven in zijn boek heeft beweerd, was Protze bij de Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdienst niet onbekend. Deze dienst verzocht de Wassenaarse politie om Protze in de gaten te houden. De daarvoor aangewezen hoofdagent-rechercheur P.J. van der Krogt trachtte aan de hand van autokentekens de bezoekers van Protze te identificeren. Ook werd de gemeentelijke reinigingsdienst ingeschakeld. 'Het was meer een proberen. Veel resultaat werd niet verwacht, omdat men mocht aannemen, dat vaklui uit de wereld van de spionage bezwarend materiaal rigoureuus zouden vernietigen.'⁹² Vertrouwd personeel van de reinigingsdienst leegde iedere week de vuilnisbak van Protze in zakken. De inhoud werd vervolgens gesorteerd; verscheurde brieven en papiersnippers leidden na minutieus en tijdrovend plakwerk tot de reconstructie van belangrijke documenten. In hoofdzaak bleek het om uit Frankrijk afkomstig materiaal te gaan dat mogelijk betrekking had op de Maginotlinie.

Hoogeveen

Een van Protzes agenten was Klaas Hoogeveen alias Klaus, een oud-rechercheur van de Amsterdamse politie en sinds begin 1936 voor hem werkzaam met opdrachten als het in de bevolkingsregisters natrekken van de vestiging van personen die ervan werden verdacht voor andere landen tegen Duitsland te werken. Hoogeveen was een oudgediende, want hij had al tijdens de Eerste Wereldoorlog voor de Duitsers gewerkt. Hij was een in januari 1908 bij de Amsterdamse politie begonnen politie-agent die in 1915 werd overgeplaatst naar de vreemdelingendienst voor het observeren van verdachte buitenlanders, voornamelijk Duitsers.⁹³ Op 25 september 1915 werd hij ontslagen wegens de verdenking geld te hebben aangenomen van Robert Neuenhagen, een Duitse koopman die van spionage werd verdacht. Via Kremer, de Duitse consul te Amsterdam⁹⁴, en ene Paul Dalen⁹⁵ van het Duitse consulaat kwam hij in contact met de in Rotterdam tegen de geallieerden opererende Kriminalkommissar E.W. Krebs.⁹⁶ Met Kremer zal de koopman Karl H. Cramer zijn bedoeld die per 2 november 1914 hoofd was geworden van de onder het consulaat-generaal ressorterende inlichtingendienst. Zijn officiële titel was consul en hij was ondergeschikt aan de Duitse consul-generaal.⁹⁷ Voor Krebs onderzocht Hoogeveen de gangen van ene Franz Dur en Doktor Knappert.⁹⁸ Hij werd daarna geïntroduceerd bij Doktor Leo Ballet van de Marinenaachrichtenstelle in Antwerpen die voor Oberregierungsrat Georg Stammer van het Kriegsministerium in Berlijn werkte. Stammer was reeds voor 1914 berokken bij spionage tegen Engeland en dat bleef zo tijdens de Eerste Wereldoorlog, toen hij secretaris van de Admiralstab was⁹⁹. Ballet nam Klaas in dienst voor 150 gulden per maand. Hij werd gestationeerd op het eiland Schouten en moest gaan rapporteren over wat er aanspoelde, zoals dode Duitsers en wrakhout van schepen.¹⁰⁰ Halverwege 1917 verhuisde hij met dezelfde opdracht naar Walcheren. Hier ging hij tevens salarissen uitbetalen aan andere agenten van Ballet: Meineke in Vlissingen, L.C. den Iseger te West-Capelle en De Vuyst in Breskens. In de zomer van 1918 verhuisde Klaas naar Rotterdam, waar hij antecedentenonderzoek ging verrichten. Na de vrede in november 1918 hielden zijn inkomsten op te bestaan. Nadat een eind 1918 mede door hem opgerichte verzekeringsmaatschappij, de Eerste Nederlandse Crediet- en Verzekeringsbank, rond 1921 moest worden geliquideerd, kwam hij weer met Ballet en Stammer in aanraking. Hij kreeg opdracht een patent op te sporen dat bekend stond onder de naam Steuer-Fernkreisel. Het beschreef de werking van een apparaat dat vanaf de wal draadloos een schip op zee kon besturen. In 1918 had ingenieur Kühlmann daar proeven mee genomen te Zeebrugge en Pola; later bleek dat hij het patent in 1918 had ontvreemd. Hij werd gearresteerd en het patent werd in beslag genomen.

Naar eigen zeggen had Hoogeveen in de periode 1922-1933 geen contact met Stammer. Maar hij werkte ook voor andere klanten. Zo kreeg hij ongeveer in 1923 opdracht van Dalton, hoofd van het toentertijd in Rotterdam gevestigde PCO, om de smokkel te onderzoeken van wapens die vanuit Duitse of Oostzeehavens naar Brits-Indië werden vervoerd. Het lukte hem in plusminus twee weken de wijze van transport vast te stellen en Dalton betaalde hem daar 600 gulden voor. Volgens Hoogeveen werd hij eind 1935 door Stammer in contact gebracht met reserve Oberstleutnant Künzel die in Berlijn onder de naam Ausland-Dienst een klein bureau leidde op het gebied van gegevensvergaring. Begin 1936 volgde een ontmoeting met Protze die zich toen Manning noemde; Klaas zou pas later achter zijn echte naam komen. In mei van dat jaar werd hij in zijn woning in de

⁹² Concept-tekst van W.P. van der Krogt.

⁹³ AMJ CABR, K. Hoogeveen. PV's dd 7-2-1947 en 9-7-1947, verhoren Hoogeveen.

⁹⁴ Kremer benaderde in 1915 M.G. Zelle, beter bekend onder haar artiestennaam Mata Hari, met het voorstel om voor de Duitsers te spioneren. M15 werpt nieuw licht op 'spionne' Mata Hari, *NRC Handelsblad*, 28-1-1999.

⁹⁵ Er is een Paul Eduard Daelen (18800628 Düsseldorf) die Van Zaanen rekruteerde. Daelen werd in 1938 in Frankrijk gearresteerd.

⁹⁶ Mogelijk onderzocht Krebs daar de activiteiten van de Uranium Steamship Company van R.B. Tinsley, een voor de Britten werkende hoofdagent. \ Personalialia van Krebs in: NA Ministerie van Defensie, Generale Staf, 353.

⁹⁷ Wagenaar, *Mata Hari niet zo onschuldig*, p. 9, 149. Cramer of Crämer werd op 24-12-1919 van zijn post ontheven.

⁹⁸ Knappert is waarschijnlijk identiek aan Doktor J.F.H. Knappert die met zijn vriend Oldsjewsky tijdens de Tweede Wereldoorlog omgang had met V-man G.B.A. van Reede. AMJ CABR, G.B.A. van Reede. PV dd 17-4-1948, verhoor Van Reede.

⁹⁹ T. Boghardt, *Spies of the Kaiser*, passim

¹⁰⁰ Hoogeveen vestigde zich met zijn gezin medio 1916 in de gemeente Burgh. NA Ministerie van Defensie, Generale Staf, 353. Brief dd 17-6-1916 van Commandant in Zeeland aan Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht.

Goudenregenstraat te 's-Gravenhage bezocht door Protze en Skrodzki; de laatste had hij al in 1919 leren kennen als secretaresse van Stammer.¹⁰¹ Tien dagen later kreeg hij per brief zijn eerste opdracht. Hij moest de gangen nagaan van twee in Nederland wonende Duitsers (een ervan was ene Schumacher in Wassenaar). Daarnaast trachtte hij nog ander werk te doen.

In de zomer van 1937 had Hooegeveen uit Duitsland een octrooi in commissie ontvangen. Het handelde om een zogenaamd wereldpatent dat door de militaire autoriteiten was vrijgegeven voor commerciële doeleinden en dat het aanzuigen van gezuiverde lucht in schuilkelders behelsde. Via Bill Hooper, die toen samen met Han Pieck een patentbureau had in het Wilhelminapark te 's-Gravenhage¹⁰², probeerde Hooegeveen dat patent te verkopen. Hij wist dat Hooper tijdens de Eerste Wereldoorlog voor de Britten had gewerkt, maar het was hem niet bekend dat Hooper 'in 1937 met enige inlichtingendienst iets te doen had.' Vervolgens kreeg Hooegeveen geen opdrachten van Protze meer. 'Het bevreemde mij daarom ten zeerste dat genoemde patentomschrijvingen door mij in 1937 aan Hooper ter hand gesteld mij in [begin¹⁰³] 1938 door Manning [een alias van Protze] werden teruggegeven. Mij bleek toen waaraan ik het wantrouwen ten mijnen opzichte te danken had, en moest wel aannemen dat Hooper een Duits agent was geworden.' Dit is waarschijnlijk een der zaken waar Hooper aan refereerde, toen hij het had over 'playing a little ball'.¹⁰⁴ Hij had de activiteiten van Hooegeveen tijdelijk gedwarsboemd en tegelijkertijd een wit voetje bij Protze gehaald.

Toen de Duitsers Nederland hadden bezet, bestond het oorspronkelijke werk van Klaas Hooegeveen niet meer. Hij was kort daarvoor al door de Nederlandse autoriteiten dwars gezeten, want op 3 april 1940 was hem het verblijf in de bewakingsgebieden ontzegd.¹⁰⁵ In mei 1940 werd hij lid van de NSB, al verzocht hij wel dat lidmaatschap geheim te houden, omdat hij voor een 'Deutsch Ministerie' werkzaam was.¹⁰⁶ Protze overhandigde hem eind 1940 nog een lijst met namen van personen die tijdens de Eerste Wereldoorlog voor de Britten in Rotterdam zouden hebben gewerkt.¹⁰⁷ Het is goed mogelijk dat Protze die lijst had samengesteld aan de hand van het Vrinten-materiaal, waarover later meer. Op zijn beurt overhandigde Klaas de lijst aan J.H.G. Spillenaar die hij in 1918 had leren kennen als chef van de Rotterdamse politie-inlichtingendienst. Spillenaar, inmiddels gepensioneerd, informeerde bij het bevolkingsregister en rapporteerde vervolgens dat niemand van de lijst nog in Rotterdam woonde. Volgens Skrodzki kreeg Hooegeveen nog opdracht te zoeken naar zenders van de illegaliteit maar hij kon, waarschijnlijk geplaagd door zijn slechte gezondheid, geen resultaten boeken. Volgens Hooegeveen zelf kreeg hij begin 1941 van Protze opdracht gegevens te vergaren over de Centrale Inlichtingendienst van de NSB.¹⁰⁸ In de zomer van dat jaar is hij nog met Protze betrokken geweest bij een poging om een Nederlandse visser vlak onder de Britse kust te laten spioneren; zie hiervoor verder onder *Het R-Netz in Nederland* 'De Boer en Kielema'. Later dat jaar had Protze gegevens over 'terreur-organisaties' van 'communistisch maaksel' en hij vroeg Hooegeveen eind 1941 of hij mensen van die richting kende. Klaas noemde toen Jan Donker¹⁰⁹ – zoon van een zus van Hooegeveens overleden vrouw, en eigenaar van een Rotterdams glazenwassersbedrijf – en Gerrit van Burink, een politiek actieve oud-onderwijzer.¹¹⁰ Na een ontmoeting met Protze bleek Van Burink bereid om gegevens over communisten te leveren. Donker noemde de naam van J.J.C. Baas, een riviervisser uit Rotterdam, en hij liet Hooegeveen vervolgens met deze man kennismaken. Op advies van Donker werd de daarna afgesproken maandelijks beloning à 50 gulden via Donker in gedeeltes aan Baas uitbetaald. Donker omschreef de door Baas verstrekte gegevens later als 'meestal zeer onbetrouwbaar.'¹¹¹ Tijdens de oorlog namen Hooegeveens activiteiten geleidelijk af.

Blume, Lokkers en Van Dijk

In het onderstaande schetsen we de relaties van Protze met zijn agenten Blume en Van Dijk en gaan we in op de relatie Blume-Lokkers. Na mei 1940 ontmoette Protze kanselier Paul Wucherpfennig van het Duitse gezantschap te 's-Gravenhage die hem als agent de Haagse oud-politie-agent M.D. Blume overdroeg. Een indicatie voor

¹⁰¹ Volgens Skrodzki werd ze in 1919 secretaresse van Admiralitätsrat Stammer. Deze was in die tijd belast met de afwikkeling van de in 1914-1918 functionerende inlichtingendienst en daarna met de opbouw van een economische dienst die later zou opgaan in de Abwehr. Skrodzki werd in 1928 secretaresse van Protze. Afschrift PV inzake Skrodzki dd 30-4-1946 van E. van der Noordaa.

¹⁰² Bedoelde Hooegeveen wellicht 'Emmapark' (no 3): de villa Sunny Home waar Han Pieck op 13-2-1936 was gaan wonen? Cornelissen, *De GPOe op de Overtoom*, p. 173. \ Informatie GAGR.

¹⁰³ AMJ CABR, F.A. van Koutrik. PV dd 18-3-1947, verhoor Hooegeveen.

¹⁰⁴ Andrew, *Secret service*, p. 433. \ Farago citeert Hooper (in *The game of the foxes*, p. 122) in min of meer dezelfde bewoordingen.

¹⁰⁵ NA MvJ, 1466A, A 29/40. Besluit intrekking ontzeggingsbesluiten dd 28-6-1940.

¹⁰⁶ AMJ CABR, K. Hooegeveen. NSB-ledenregistratieformulier. \ In 1926 was Hooegeveen lid geweest van de Centrale Raad van het Verbond van Actualisten, de eerste fascistische organisatie in Nederland.

¹⁰⁷ AMJ CABR, K. Hooegeveen. PV dd 9-7-1947, verhoor Hooegeveen.

¹⁰⁸ AMJ CABR, J.J.C. Baas. Afschrift verklaring dd 17-6-1946 van Hooegeveen.

¹⁰⁹ Volgens Donker was dat ongeveer eind 1942. AMJ CABR, J.J.C. Baas. PV dd 5-8-1946, verhoor Jan Donker.

¹¹⁰ G. van Burink was in 1921 propagandist van de Communistische Partij Holland geworden en op 28-5-1923 werd hij gemeenteraadslid voor die partij. Hij werd op 25-5-1926 geroyeerd. Op 31-10-1940 werd hij lid van de NSB (stamboekno 116101), waarvoor hij later zeer actief werd. In cassatie werd hij op 4-6-1947 tot zes jaar gevangenisstraf veroordeeld. AMJ CABR, G. van Burink.

¹¹¹ Baas had voor Nest Keulen in de Sonderfahndungsliste 1939 gesignaleerd gestaan; hij stond ook vermeld in de Fahndungsliste – Holland.

Blumes vooroorlogse activiteiten kon worden gevonden in een brief die Blume schreef om zijn radio te mogen behouden.¹¹² Daar stond in dat ‘hij gedurende vele jaren voor den oorlog met den Heer Lokkers voor het Deutsche Gezandchap [sic] zeer bijzondere werkzaamheden heeft verricht en hiervoor ook reeds enige malen werd gedecoreerd. In 1937 werd hem verleend de 2^e klasse van het Deutsche Rote Kreuz en in 1938 de Deutsche Verdienstmedaille vom Deutschen Adler.’ Deze mededeling werd onder aan de brief bekrachtigd met de opmerking ‘Volkomen juist’ van opperluitenant Staatspolitie C. Lokkers. Dit is de sleutel tot een mogelijke oplossing, want wie was die Lokkers? C.J.G. Lokkers was vanaf 1933 als schrijver werkzaam geweest bij het Haagse bevolkingsregister.¹¹³ De Duitse legatie nam altijd met hem contact op wanneer gegevens uit het bevolkingsregister gewenst waren; volgens Lokkers betrof dat voornamelijk het ‘opzoeken van Duitse dienstboden, die naar Duitsland terug moesten. Andere werkzaamheden, in welken vorm ook, zijn door mij voor geen enkele Duitse instantie verricht.’ Wanneer Blume echter als tussenpersoon wordt opgevoerd voor het bekomen van persoonsgegevens omtrent andere categoriën dan dienstbodes, doemt vaag een beeld op van de ‘zeer bijzondere werkzaamheden’ van beiden op. Eerder al werd gewag gemaakt van een van Hoogeveens activiteiten: het in bevolkingsregisters (laten) natrekken van personen die ervan werden verdacht voor andere landen tegen Duitsland te werken. Een toenmalige collega van Lokkers vertelde: ‘Zo is het eens gebeurd, dat Lokkers aan de Duitse Legatie inlichtingen verstrekke omtrent enige personen, die door de Nederlandse Regering met een bepaalde opdracht naar Duitsland werden gezonden. Bij het verstrekken van die inlichtingen ging Lokkers daarbij ver boven zijn bevoegdheid, omdat hij daarbij onder meer inlichtingen gaf over de Politieke richting van bedoelde personen.’¹¹⁴ Het blijft de vraag waar Lokkers die gegevens over de politieke gezindheid vandaan haalde – voor zover bekend staan die niet vermeld op de persoonskaarten – maar de gebeurtenis gaf kennelijk wel aanleiding tot een zodanige herindeling van de werkzaamheden dat Lokkers de legatie daarna geen gegevens meer kon verstrekken.

Over Blumes decoraties kan nog het volgende worden vermeld. Lokkers ging tijdens de oorlog bij de beruchte Documentatiedienst van de Haagse politie werken – hij was eind juni 1940 lid van de NSB geworden¹¹⁵ – en hij was ontstemd over het feit dat hij ondanks zijn nauwgezette arbeid voor de legatie niet gedecoreerd werd, terwijl zijn collega’s Poos en Slagter wél een decoratie ontvingen voor hun verraderswerk.¹¹⁶ Ook J.L. Savenije had een medaille van verdienste gekregen, omdat hij het consulaat dikwijls behulpzaam was geweest met het mondeling verstrekken van gegevens, de vreemdelingendienst betreffende.¹¹⁷ In 1935 was hij als rechercheur bij de Haagse vreemdelingendienst geplaatst, maar werd wegens zijn gezondheid eind 1939 naar de zedenpolitie overgeplaatst.¹¹⁸ In oktober 1940 werd hij lid van de NSB en van Rechtsfront, en hij bleef dat tot januari 1942.¹¹⁹ Van begin 1943 tot maart 1945 deed hij dienst bij de Sicherheitsdienst en maakte in die tijd deel uit van de Duitse ploegen die in het kader van het Englandspiel gearachuteerde geallieerde agenten en voorraden opvingen.¹²⁰

Volgens Skrodzki ging Blume na mei 1940 politionele gegevens verstrekken over Lemoine van de Franse inlichtingendienst en over agenten van vreemde mogendheden die voor de oorlog in Nederland hadden ge opereerd. Zo vertelde hij over de Nederlander Aukel die bij de nv Nederlandsche Vliegtuigenfabriek Fokker in Amsterdam werkzaam was: deze had vliegtuigtekeningen aan de Fransen geleverd en was daar door een Nederlandse rechtbank voor veroordeeld. Net als Hoogeveen kreeg Blume opdracht naar zenders te zoeken, maar ook hem lukte dat niet. De gegevens die hij Protze verstrekke bleken later afkomstig te zijn van Blumes vriend Abraham van Dijk, een Haagse onderinspecteur van politie. Van Dijk werkte bij de Documentatiedienst en hij kreeg later rechtstreeks contact met Protze. Tegen Kerstmis 1941 werd Van Dijk ernstig ziek en na zijn herstel uitte hij op religieuze gronden bezwaren om nog langer voor Protze te werken; deze accepteerde dat. Op Van Dijk wordt verderop teruggekomen. In tegenstelling tot Hoogeveen werden Blume en Van Dijk volgens Protze per opdracht betaald; volgens Skrodzki echter ontving Blume 200 gulden per maand. Volgens Blume had hij slechts 50 gulden per maand ontvangen.¹²¹ Verder ontkende hij elke vorm van vooroorlogse spionage, zijn samenwerking met Lokkers en hij ontkende ook gegevens te hebben verstrekt over Aukel, Tester of De Frémery.¹²² Hij vertelde op ongeveer vierjarige leeftijd met zijn ouders vanuit Luik naar Gulpen in Nederlands

¹¹² AMJ CABR, M.D. Blume. Brief, ongedateerd, van Blume. Hij zal de brief kort na 13-5-1943 hebben geschreven. Op die dag werden alle radio’s verbeurd verklaard; slechts enkele persoonscategorieën mochten, na een schriftelijke vrijstelling, hun radio behouden. De Jong, *Het Koninkrijk...* 7 I, p. 525-.

¹¹³ AMJ CABR, C.J.G. Lokkers. PV dd 11-9-1945, verhoor Lokkers.

¹¹⁴ AMJ CABR, C.J.G. Lokkers. PV dd 26-6-1947, verhoor H.J. Veele.

¹¹⁵ Lokkers’ stamboekno was 100487. AMJ CABR, C.J.G. Lokkers. Doorslag bericht dd 29-4-1944.

¹¹⁶ AMJ CABR, C.J.G. Lokkers. PV dd 26-6-1947, verhoor Lokkers. Later ging Lokkers voor de Sicherheitsdienst werken en nam als lid van het Einsatzkommando van Walther Müller deel aan huiszoekingen en inbeslagnemingen. Hij werd op 14-5-1948 tot negen jaar gevangenisstraf veroordeeld; bij KB van 2-9-1950, no 31, werd het niet-geëxecuteerde deel van zijn straf voorwaardelijk kwijtgescholden.

¹¹⁷ AMJ CABR, J.L. Savenije. BNV-rapport inzake Savenije dd 19-2-1946.

¹¹⁸ AMJ CABR, J.L. Savenije. PV dd 17-10-1947, verhoor Savenije.

¹¹⁹ AMJ CABR, J.L. Savenije. Afschrift PV dd 2-1-1947, verhoor Savenije.

¹²⁰ Savenije was bijvoorbeeld ook betrokken bij het oprollen van de illegale groepen De Oranje Vrijbuiters en Dienst Wim.

¹²¹ AMJ CABR, M.D. Blume. dd 16-6-1947, verhoor Blume.

¹²² AMJ CABR, M.D. Blume. Brief dd 5-11-1947 van Blumes advocaat. Met Tester werd mogelijk Arthur Tester bedoeld. Deze Tester, een in Duitsland geboren Brit, had met de vader van filmdiva Audrey Hepburn (die zichzelf James Anthony Hepburn-Ruston noemde) enige tijd

Limburg te zijn verhuisd.¹²³ Na zo'n vier jaar in Aken te hebben gewoond – hij leerde er het banketbakkersvak – was hij in de periode 1912-1919 gemobiliseerd. In de jaren twintig kwam hij bij de Haagse politie terecht, waar hij in 1930 bij de afdeling vreemdelingendienst werd geplaatst. Daar werd hij op 15 september 1939 wegens lichamelijke ongeschiktheid eervol ontslagen.¹²⁴ Omdat zijn pensioen naar eigen zeggen te klein was, richtte hij een recherche- en informatiebureau aan huis op. Dit floreerde echter niet en hij besloot zijn diensten aan kanselier Wucherpfennig aan te bieden; hij had daartoe eind september 1939 een bespreking. Het lijkt een opmerkelijk korte periode, minder dan twee weken, om tot de conclusie te komen dat zijn bureau niet floreerde. Maar goed, hij vertelde: 'Mijn opdrachten hadden betrekking op het onderzoek der antecedenten van personen, die in Duitsland naar een betrekking hadden gesolliciteerd. Deze opdrachten ontving ik per post. Voor elk onderzoek rekende ik f. 1,- à f. 2,- en had een week-inkomen van ongeveer f. 20,- à f. 25,-' Het Duitse consulaat moet het er druk mee hebben gehad: kennelijk minstens tien of meer aanvragen per week. Blumes rol tijdens de oorlog is onduidelijk gebleven, maar hij heeft op zijn minst één goede daad verricht. In zijn dossier zit een verklaring van I. Kornmehl die meldde: 'De Heer Blume heeft hem o.a. zonder Ster [de gele jodenster die elke jood zichtbaar moest dragen] tot bij de Belgische grens gebracht, hetgeen veel risico's met zich meebracht.'¹²⁵ In 1944/1945 kwam een contact tot stand tussen Daniël Vreugdenhil (alias Daan van den Berg) van de groep-Packard en SS-Hauptscharführer C.W.J. baron van Boetzelaer, een inspecteur van de Staatsrecherche die bij de Sicherheitsdienst was geplaatst.¹²⁶ Vreugdenhil was bang dat medewerkers van de Sicherheitsdienst zouden gaan onderduiken.

de leiding gehad van The British Glycerine Manufacturing Co te Londen, een dekfirma van de Abwehr. Van der Meyden, Audrey's grootste geheim, *De Telegraaf*, 12-8-1995. Over Hepburn en haar vader schrijft Joke Quarles van Ufford-Snijder een biografie die over een 'paar jaartjes' zal verschijnen. *De Telegraaf*, 1-4-2003).

¹²³ AMJ CABR, M.D. Blume. PV dd 16-6-1947, verhoor Blume.

¹²⁴ AMJ CABR, M.D. Blume. Brief uit januari 1951 van Blume.

¹²⁵ AMJ CABR, M.D. Blume. Verklaring dd 22-12-1947 van I. Kornmehl. In zijn Engelandvaardersverhoor bevestigde P. Kornmehl dat Blume zijn ouders tot de Nederlands-Belgische grens had gebracht; op die manier had Blume meerdere mensen helpen vluchten. NA JUSLON, 13073. Verhoor dd 25-11-1943 van P. Kornmehl.

¹²⁶ AMJ CABR, M.D. Blume. PV dd 16-6-1947, verhoor Van Boetzelaer. Zie voor Van Boetzelaer: Van der Boom, *Den Haag in de Tweede Wereldoorlog*, p. 42-43, 103, 106.

19 Field Security Section, 5
 Abts, 3
 Alpenkorps, 9
 Amt Ausland/Abwehr III f, 1
 Anglo-American Agencies, 8
 Annemarie, 5
 Ast Hamburg, 1, 9
 Ast Münster, 3, 4
 Ast Stettin, 1
 Aukel, 13
 Ausland-Dienst, 11
 Baas, 12
 Ballet, 11
 Bamler, 1
 Bastin, 5
 Bataafsche Aardolie Maatschappij, 2, 8
 Beckmann-Springer, 7
 Behr, 8
 Berg, 14
 Best, 3, 7
 Blohm & Voss, 2
 Blohm & Voss Werke, 6
 Blume, 12
 Bocage, 2
 Bock, 6, 8
 Boer, 8
 Boetzelaer, 14
 Bouten, 6
 Bradburne, 7
 Brandt-Pütz, 6
 Brijnen, 3
 British Glycerine Manufacturing Co, 14
 Brunner, 9
 Burink, 12
 Canaris, 1, 9
 Chapman, 8
 chicken food, 1
 Chidson, 2, 3
 Christiaansen, 5
 Christiansen, 6
 Communistische Partij Holland, 12
 contraspionage, 1
 Cook, 7
 Cramer, 11
 Crämer, 11
 Daelen, 11
 Dalen, 11
 Dalton, 2, 9, 11
 Denis, 4
 Dennys, 2, 7
 Deutsche Verkehrsbüro, 10
 Deutsches Haus, 6
 Dierks, 5
 Dijk, 12, 13
 Dischler, 9
 Documentatiedienst, 13
 Domhotel, 9
 Dongen, 5
 Donker, 12
 Donkers, 3, 4
 Donkers-familie, 4
 dubbelagenten, 1
 Dur, 11
 E 158, 4
 E 780, 4
 Eerste Nederlandse Crediet- en Verzekeringsbank, 11
 Einsatzgruppe Von Feldmann, 6
 Eindhoven, 10
 Engels, 2
 Englandspiel, 13
 Exel, 4
 F 172, 5
 Feldmann, 1, 8, 9
 Flesseman en Co, 5
 Fokker, 13
 Frank, 6
 Frémery, 13
 Geelen, 3
 Gerards, 5
 Gerhards, 5
 Gerisch, 10
 Giskes, 3, 5, 9
 Glanz, 6
 Graafland, 5, 6
 groep-De Oranje Vrijbuiters, 13
 groep-Dienst Wim, 13
 groep-Packard, 14
 Grote, 9
 GS III, 6, 9
 Günther, 2, 8
 GV 152, 2
 GV 159, 4, 6
 GV 160, 8
 GVE 158, 4
 GVE 202, 3
 GV-Leute, 1
 Helmes, 6
 Hendricks, 2
 Hendriks, 4
 Hensen, 5
 Hepburn, 13
 Hepburn-Ruston, 13
 Hermans, 4
 Hessen, 4
Het Nationale Dagblad, 5
 Heyndrickx, 2
 Hoefijzerbar, 7
 Holzmann, 9
 Honselaar, 5, 6
 Hooper, 4, 8, 12
 Horsebar, 7
 III D, 1
 III f, 1, 9
 III h, 1
 Ilfra, 5
 Irreführungsmaterial, 1
 Iseger, 11
 Jakobson, 1
 Janssen, 4
 Johannsen, 6
 John, 4, 8
 Kieppelsberger, 3
 kippervoer, 1
 Klaus, 11
 Koolhoven, 4, 9
 Kommehl, 14
 Krebs, 11
 Kremer, 11
 Kriegsorganisation Niederlande, 10
 Krog, 11
 Kühlmann, 11
 Künzel, 11
 Lange, 2
 Lemoine, 13
 Léon, 5
 Leutnant, 2
 Lokkers, 12
 Lustoord, 7
 Majoer, 3
 Manning, 11
 Marinenaachrichtenstelle, 11
 Marlag/Milag Nord, 8
 Martin, 3
 Mata Hari, 11
 Meineke, 11
 Menoline, 7
 Meyendorff, 3
 MI5, 7, 9

MI6, 1, 2, 5, 7, 9
Mosley, 7
Mucke, 9
Muller, 5
Müller, 13
Nachrichtendienststelle T, 2
Nederlandsche Handel Maatschappij, 3
Nest Keulen, 6, 12
Neuenhagen, 11
Newbolt, 8
Oldsjewsky, 11
Paarmann, 10
Paulsen, 5
PCO, 10, 11
PCO 's-Gravenhage, 1, 2, 5, 6, 8
PCO Brussel, 2
PCO Kopenhagen, 8
PCO Praag, 2
PCO Straatsburg, 2
PCO Warschau, 2
Pension Hardeman, 2
Perry, 2, 7, 8
Petersen, 5
Pfaffhausen, 4
Pieck, 12
Poos, 13
Possel, 2, 7
Potze, 10
Protze, 1, 3, 5, 7, 9, 11, 12
Putlitz, 10
Quarles van Ufford-Snijder, 14
Reede, 11
Rheinmetall, 4, 6
Rhodes, 2
Richter, 5
Roeder, 7
Rohleder, 1
Savenije, 13
Schäfer, 1
Schneider, 10
Schubert, 7
Schulze-Bernett, 10
Schumacher, 12
Section V, 7
Skrodzki, 10, 12
Slagter, 13
Sosnowski, 10
Sperling, 10
Spillenaar, 12
spionage, 1
Stammer, 11, 12
Stelle P, 5, 10
Sterkenburg, 8
Stevens, 3, 9
Taylor, 8
Tester, 13
Thinslay, 2
Tinsley, 2, 11
Uranium Steamship Company, 11
Verbond van Actualisten, 12
Vertrauensmänner, 1
Victoria Hotel, 6
Vreugdenhil, 14
Vrinten, 2, 3, 4, 6
Vuyst, 11
Waals, 10
Wagon-Lits, 7
Webb, 7
Wood, 9
Wright, 9
Wucherpennig, 12, 14
Zaenen, 11
Zelle, 11
Z-organisation, 7